

Keď sa však Andorrcania pozreli do zrkadla, zdesení zahliadli vo vlastnej tvári Judášove črty, každý jeden.

Neurobíš si nijakú podobu svojho Boha, vraví sa. Mohlo by to platiť aj v tomto zmysle: Boh ako to, čo je v každom človeku živé, neuchopiteľné. Je to hriech, ktorý páchame takmer neustále, a on je páchaný na nás – Iba keď milujeme, tak nie.

Frankfurt, Máj 1946

Vo Frankfurte, keď človeku zide na um Mníchov – najmä v starom meste: Mníchov si možno predstaviť, Frankfurt už nie. Na tabuli je napísané, že tu kdesi stál Goetheho dom. Dojem umocňuje, že sa viac nechodí po starej dlažbe: ruiny nestoja, prepadajú sa do sutín a často mi pripomínajú vrchy v mojej vlasti, úzke cestičky pomedzi hory kameňov, nahor sa týčia len bizarné veže zvetraného strešného hrebeňa; odkvapová rúra, ktorá čnie do modrej oblohy, tri prípojky prezrádzajú, kde boli kedysi poschodia. Človek sa vlečie ďalej s rukami vo vreckách, vlastne ani nevie, kam by sa mal pozerieť. Všetko je také, ako to poznáme z obrázkov; ale je to, a niekedy človeka prekvapí, že niet ďalšieho prebudenia; ostáva pri tomto: tráva, ktorá rastie v domoch, púpava v kostoloch, a náhle si viem predstaviť, ako sa rozrastá, tiahne našimi mestami ako prales, pomaly, nezadržateľne, bujný porast bez ľudí, mlčanie z bodliakov a machu, zem bez dejín a k tomu štebotanie vtákov, jar, leto a jeseň, dych rokov, ktoré nikto neráta...

V parku, keď sa prebudím a otvorím oči: zobudili ma hrajúce sa deti, ich šatočky, veľmi chudé tváre a pomyslenie na to, že nestihli vidieť mesto celé, potom na to, že za to nemôžu: každý z nás nesie väčšiu vinu než ony. Niekedy je to to jediné, čo je nespochybniteľné; dôvera a povinnosť. Netreba im len naliehať pomôcť a uchrániť ich pred hladom tak ako všetky ostatné deti, ide predovšetkým o to, že nie sú zatratené, nie sú prekliate, bez ohľadu na to, kto sú ich otcovia a mamy. Dlhujeme im viac než len milosrdenstvo: nesmieme o nich ani na okamih zapačovať, lebo budeme na vine, keď sa všetko zopakuje.

Na železničnej stanici:

Na schodoch ležia utečenci a mám dojem, že by nezodvihli zrak,

ani keby sa uprostred toho priestranstva stal zázrak; takí sú presvedčení, že sa žiaden nestane. Mohli by im povedať, že za Kaukazom je krajina, ktorá by ich prijala, a oni by pozbierali svoje škatule, hoci by tomu neverili. Akoby život len predstierali, čakanie bez očakávania, nevisia na ňom; len život visí na nich, ako príznak, neviditeľné zviera, ktoré hladuje a vláči ich po rozstrieľaných stanicích dňom i nocou, keď svieti slnko, aj keď prší; dýcha zo spiacich detí, ktoré ležia na sutinách, hlavy medzi kostnatými ramenami, schúlené ako plod v tele matky, tak, akoby sa chceli doň vrátiť.

O spisovateľstve

V podstate je všetko, čo napíšeme v týchto dňoch, len zúfalá sebaobrana, ku ktorej sa uchylujeme na úkor pravdivosti, nedá sa tomu vyhnúť; lebo keby niekto, kto naozaj ľpie na pravde, vkročil do chaosu, tak by sa už nevrátil – alebo by ho musel premeniť.

Uprostred je len nepravda.

Harlaching, máj 1946

Už dva týždne bývam u mladých Nemcov, ktorých som predtým ani len nepoznal po priezvisku. Ich nestrojená pohostinnosť mi pripomína voľakedajšie šťastné cesty a opakovane si uvedomujem, že každý národ je zjavne pohostinnejší než my. Možno to súvisí s nepatrnými vzdialenosťami, ktoré sú v našej krajine v mnohých smeroch určujúce; predovšetkým však s tým, že sme z pohostinnosti, ktorá je jednou z najkrajších pohnútok, museli spraviť živnosť. V každom prípade sa v tomto dome cítim ľahší, slobodnejší a prirodzenejší než u krajanov. Len pri jedle nás ovládnu rozpaky, je zrejmé, že títo ľudia okamžite skonzumujú všetko, čo dostanú – veď ktovie, čo bude zajtra?

Včera sme sa takmer celú noc rozprávali; neskôr sa k nám pridala ešte aj starý pán, ktorému sa nedalo vo vedľajšej izbe spať. Jeho páskavé pyžamo a holý krk pripomínajú známe fotky; a vskutku bol, ako sa po prvý raz dozvedám, šesť rokov v Dachau. No nehovorí o tom, ale o dobe, ktorá tomu predchádzala, o príčinách.

„V lágri sme sa na tom zhodli, na tom, že vinu nenesú naši synovia, aj keby sa do toho neviemkoľkokrát namočili –.“

O tretej do postele.

Dnes, poberám sa práve do mesta, sa náhle ocitnem pred ostnatým drôtom, ktorý sa tiahne okolo celej štvrte; dar noci. Zopár zajatcov v poľnej šedi práve pod dozorom pripevňuje posledné kotúče; vedľa nich stojí stráž so zbraňami. Všade sa povráva čosi iné, rozčúlenie a rozhorčenie, mlčanie pred pancierovými vozidlami, guľomety s li-gotavými nábojovými pásmi –.

Mladý americký dôstojník:

„Keď mi niekto ide po krku a ja ho zrazím k zemi, tak to nerobím preto, že by som sa hral na jeho vychovávateľa, že by som si namýšľal, že ho zmením, alebo mu chcel dokázať, že ja som bez chyby – ale robím to preto, aby ma nezaškrtli.“

Ešte raz som sa pustil hľadať muža, ktorému som mal odovzdať nielen pozdravy; presná adresa ma priviedla k podeste, od ktorej náhle nevedú žiadne schody, a keď sa človek pozrie nahor, vidí azúr a tiahnuce mraky. Páchnu tu záchody, ktoré už nie sú pravdepodobne napojené na kanalizáciu, ale aj tak ich používajú; zjavne je zrúcanina ešte stále obývaná. Zaklopem na jedny dvere, a keď sa nikto nehlasí, stisnem zaprášenú kľučku, otvorím a znova hľadím na ulicu; hrŕba sutín, v nej trámy, a keď si to obzriem, dvere zase zatvorím, skúsím to s ďalšími, za nimi sa skutočne niekto objaví, starší pán, ktorý ma privíta tak zdvorilo, že zabúdam na zápach. Žiaľ, netuší; dokonca ani to priezvisko nepozná –.

Neskôr zase pri Isare.

Pocit, že keď hovoríme o národoch ako o celkoch, tak nikdy nemôžeme mať pravdu, a že všetky postrehy, ktoré takto zovšeobecňujeme, páchajú viac zla ako hocičo iné – kde by mal byť intenzívnejší než v blízkosti mladej ženy, ktorá čaká dieťa, v prítomnosti tvora, ktorý ešte ani nemá tvár? Žiaľ, moje topánky a moja výslovnosť prezrádzajú, že som Švajčiar; jednako sa pustíme do reči; sem-tam spomenie Francúzsko, kde bola dva roky s armádou, hovorí o tom ako o dovolenke, tónom „to boli časy“. Keďže mlčím, stíchne aj ona, a zakrátko nasledujú trpké slová o okupantoch, ktorí sa preženú popri nás v džípe,

všeobecne o Američanoch, ktorých označí za barbarov. Neprisvedčím a ju to zrejme trochu vyľaká; po chvíli sa zodvihne, odchádza príkro a bez pozdravu – ako od udavača.

Na lúke, pri Isare, hrajú futbal, všetci sú do pol pása nahí. Iní sedia na brehu, zoradení ako čajky. Pracovný deň. Dokonca aj čas sa mi vidí ako haraburda; nemá majiteľa ako helma, ktorú nachádzam v kráteri po granáte zasypanom sutinou a hrdzavými plechovkami. Čo už sa dá na nej vidieť! Je prázdna a v ruke držím len formu známú zo stovky fotiek, ktoré viseli roky na našich kioskoch a ľudia ich kupovali, roky s usmiatymi a spievajúcimi víťazmi v sebe –

Stará žena bez jednej nohy.

Napokon mám komu dať konzervy, ktoré boli určené nezvestnému, a dúfam, že darca, utečenec, by s tým súhlasil.

O spisovateľstve

Čo je dôležité: to nevýslovné, to biele medzi slovami, a tieto slová hovoria stále o vedľajších veciach, ktoré vlastne ani nemáme na mysli. Náš zámer, ten skutočný, sa dá nanajvyš opísať, a to znamená doslova, že možno len písať okolo neho. Človek ho obkolesí. Formuluje vety, ktoré nikdy neobsahujú to, čo skutočne prežívame, to, čo ostáva nevysloviteľné; môžu to len ohraničiť, čo najviac a čo najtesnejšie sa k tomu priblížiť. Podstata, to nevysloviteľné, sa v najlepšom prípade javí ako napätie medzi týmito výrokmi.

Pravdepodobne sa usilujeme vysloviť všetko, čo sa vysloviť dá. Reč je ako dláto, ktoré oseká všetko, čo nie je tajomstvom, a každý výrok znamená, že niečo odstránime. Nemalo by nás teda ľakať, že všetko, čo sa raz stane slovom, je stíhané istou prázdnotou. Človek vyjadruje slovami to, čo nie je životom. Hovorí to kvôli životu. Reč je sochárom s dlátom v ruke, tlačí prázdnotu, všetko vysloviteľné, napred, oproti tajomstvu, oproti tomu, čo je plné života. Vždy riskujeme, že tajomstvo rozbijeme, a zároveň, že zastaneme predčasne, že výsledkom bude len beztvárá hruďa, že tajomstvo nestvárnime, nezachytíme, neoslobodíme od všetkého, čo by bolo ešte vysloviteľné, skrátka, že neprenikneme k jeho povrchu.

Tento povrch všetkého, čo je ešte vysloviteľné, ktorý by mal byť zároveň povrchom tajomstva, tento nehmotný povrch, ktorý existuje

len pre potreby ducha a nevyskytuje sa vo voľnej prírode, kde by sme tiež márne hľadali líniu oddeľujúcu horu od neba, je možno tým, čomu hovoríme forma?

Čosi ako sluchom vnímateľná hranica –.

Na cestách, máj 1946

Krásna nemecká zem! Nič len vzdúvajúca sa úrodná diaľava, kopce a nad nimi biele mračná, kostoly, stromy, dediny, obrysy blížiacich sa hôr; občas letisko, jagavé strieborné bombardéry stojace v dlhých radoch, rozstrieľaný tank, ktorý leží v priekope a ukazuje delom na oblohu, pokrivená vrtuľa na lúke –

V Landsbergu vyhlásili poplach:

Náš džíp musí zastať, preverujú nás, stráže v helmách, s pištoľami, na opaskoch sa im lesknú patróny, hemží sa to tu spustnutými ľuďmi, ktorí rozhadzujú rukami; nerozumiem ich jazyku, a aj pri východe z pôvabného mestečka stojí pancierové vozidlo, delo bez ústového chrániča.

Potom opäť šíre polia, aleje, ktoré nás sprevádzajú už hodiny, opäť vlnenie miernych pahorkov, mračná a lesy a opäť baraky; tábor vo vykľčovanom lese, zem je sivá a holá, nič na nej nerastie, pripomína mi farmu, na ktorej sa chovajú strieborné líšky alebo čosi v tomto duchu, všetko je oplotené a usporiadané a zarovnané, šachovnica číreho zúfalstva, ľudia, bielizeň, deti, ostnatý drôt.

Bregenz:

Všetko kypí francúzskymi farbami. Zálaha vlajok, ktorá nikdy nepresvedčí, bez ohľadu na farby. Práve vchádzame do slávnostného pochodu, počuť bubny, hrá provokatívne elegantná hudba, jasná a vášnivá, bodrá a číra, drzá a neodolateľná. Konečne vychádzajú z uličky, tváre sršiace Stredomorím, pokožka ako hladký íl, zamatové oči. Mieria na námestie, kde rastú lipy, naľavo a napravo, bubny, zastanú, znovu bubny, mávnu trúbkami, a vždy, keď to spravia, zablysnú sa vo večernom slnku ako pletacie ihlice. Pozorujem ich biele gamaše, biele opasky, biele rukavice; marseillaisa pri Bodamskom jazere. A znovu bubny, znovu fanfáry, znovu pletacie ihlice, svadba operety a kasární, znamenitá, ale nepravdepodobná.

Café de la Terrasse

Až v časoch, keď nás práca znovu opustila, sa zreteľne ukazuje, prečo, ak sa to čo i len trochu dá, vôbec pracujeme; je to to jediné, čo nás ráno, keď sa náhle a bezbranní zobudíme, zachráni pred úľakom; čo nám dovoľuje kráčať ďalej v labyrinte, ktorý nás obklopuje; je to Ariadnina niť –.

Bez práce:

To sú tie časy, keď nemožno kráčať po predmestí bez toho, aby nás nevyčerpával pohľad na jej beztvare bujnejúce skameneliny. Pre spôsob, akým človek je alebo sa smeje, človek, ktorý sa nás netýka; pre spôsob, akým v električke zastane vždy pred dverami, keď chcú iní vystúpiť, si zúfame nad ľudstvom a hocijaká ďalšia chyba, vlastná, nás načisto pripravuje o istotu, že sa niekedy niečo podarí. Veľké viac nemožno rozlíšiť od malého; oboje je jednoducho nemožné. Bezmedznosť strachu. Ubití čelíme každej správe o biede, neporiadku, klamstve, krivde –

Na druhej strane:

Ak sa nám podarí čo i len forma jedinej vety, ktorá nemá nič spoločné so všetkým, čo sa deje navôkol – ako málo nás môže zasiahnuť bezbrehosť, beztvárnosť vo vlastnom vnútri a vo svete okolo nás! Ľudské bytie sa náhle javí ako čosi obstojné, bez všetkého znášame svet, dokonca ten skutočný, znášame pohľad na bláznovstvo s bláznivou dôverou, že chaos sa dá usporiadať, skoncipovať ako veta, a akákoľvek dosiahnutá forma nás naplňa intenzívnou útechou, ktorej niet páru.

O Marionovi

Keď sa bábkar obesil, niektorí ho začali nazývať estétom, tak veľmi totiž potreboval hru, formu k životu – to preto, že prebýval v tesnej blízkosti chaosu.

Dodatok k ceste

Keď tak človek v podstate premýšľa o jednotlivých stretnutiach, je priepasť ešte väčšia, než očakával a dúfal, a súčasne preklenuteľ-

nejšia, stačí, ak zbadá na druhej strane ľudskú tvár. Sú jednotlivci, vďaka ktorým zabúdame na všetky hranice; nesedíme oproti sebe ako Nemec a Švajčiar; sme vďační, že hovoríme rovnakou rečou, a hanbíme sa za každú chvíľu, keď sme na týchto jednotlivcov zabudli. Väčšina ľudí v nás však vzbudzuje pokušenie na týchto jednotlivcov zabudnúť, obhajujú sa a pasujú nás, či to chceme, alebo nie, za sudcu, ktorý má vyhlásiť, že sú nevinní, a keď sa k tomu nevieme odhodlať, ale mlčíme alebo pripomenieme isté veci, na ktoré sa nesmie zabudnúť, zasiahne nás nemá alebo otvorená výčitka, že vynášame súdy –

Zlutovanie – môže byť jeho zmyslom zrušenie nášho rozsudku? Alebo je jeho zmyslom nie jeho zrušenie, ale to, aby nás viedlo k druhej časti úlohy – k činom. A ako by mohli byť činy, ktoré nevzišli z rozsudku, skutočnou pomocou? Pomoc znamená zmenu v zmysle poznania – oboje v miere našich schopností –

Často mám pocit, že jedinou šancou na budúcnosť sú zúfalí ľudia; ale potom vyvstáva vždy otázka, do akej miery je plodný odpor k sebe samému, ktorý poslucháčom otriasa a zároveň je mu trápny, do akej miery je predzvesťou skutočného poznania. Zúfalý človek už k poznaniu v podstate dospel, len ho ešte neprijal; lenže my pri ňom strácame zmysel pre mieru a napokon sa tak stane aj pre nás neuveriteľné. To by však znamenalo únik do zveličovania, ktoré nás nikdy nezmení.

Zmene sa stavia do cesty, prirodzene, predovšetkým bieda, bráni jej aj vtedy, keď by ešte bola možná. Keď umieram na zápal pľúc a oznámia mi, že môj sused zahynul, a to mojou vinou, možno to budem počuť, pozriem sa na fotky, ktoré mi ukážu; ale nezasiahne ma to. Strach zo smrti zužuje moje vedomie na jediný bod. Možno preto sú niektoré rozhovory také ťažké; ukazuje sa, že je neľudské očakávať od ľudí, aby sa pozreli ponad vlastné ruiny. Gniavení vlastnou biedou si neuvedomujú biedu, ktorú ich národ uvalil na polovicu sveta – ako by mohli? Bez tohto poznania, ktoré ďaleko prevyšuje bežné poznanie, sa ich spôsob premýšľania nikdy nezmení; nikdy sa nestanú národom medzi národmi – čo je vlastne podľa nás skutočným cieľom. Pre národ, ktorý vidí len sám seba, existujú iba dve východiská – svetovláda alebo bieda. O svetovládu sa pokúsili, za-

vládla bieda. A práve bieda im zase bráni vymaniť sa z tohto spôsobu premýšľania – aká je to len bezútešná situácia –.

Čo by sa muselo stať?

Ako prvé napadajú človeku potraviny, tých však nemajú dosť ani víťazi, ako druhé: dovoliť mladým Nemcom vycestovať na istý čas do zahraničia. Mnohí už síce boli v cudzine; poznajú Normandiu a Kaukaz, nie však Európu. Spoznali všetko len ako víťazi. V každom prípade však nemôžu nadobudnúť poznanie zotrúvajúc vo vlastnej krajine – hoci by aj po tom túžili. Nechýbajú im len informácie, ale aj odstup. Vidia okupáciu, jej chyby používajú ako vlastné alibi, a takmer nikto sa týmto zdanlivým zámenám príčiny a dôsledku nedokáže vyhnúť. Ukazuje sa však, že mladí Nemci, ktorí pobudnú polroka alebo aj rok v zahraničí, vidia mnohé veci takmer bez výnimky inak a Nemcom to môžu povedať určite len Nemci.

O Marionovi

Marion sa vyberie na výstavu, obzerá si obrazy známeho maliara a sotva vyjde z malej galérie, čo náhoda nechce, práve toho maliara stretne. Je to muž, ktorého označujú za šarlatána. Pozve Marionu na čiernu kávu, a tak sedia pod dôverne známou klenbou, pofajčievajú a o všeličom sa rozprávajú, zatiaľ čo okolo nich prechádzajú ľudia. Je neskoré popoludnie, slnko zanedlho zapadne; z tehál vyžaruje teplo, vonia čerstvá káva, všetko by to bolo veľmi pekné – skutočne krásny zážitok. Maliar však vie, že Marion práve vyšiel z galérie, vie, že Marion si obzrel jeho najnovšie práce, a trápne je to preto, že veci, o ktorých sa obozretne mlčí, o sebe dávajú čoraz hlasnejšie vedieť. Nedá sa tomu zabrániť. Či už pijú a ponad okraj hnedých šálok pozorujú, čo sa deje na ulici, či už fajčia, smejú sa alebo hovoria o povážlivom vrede, v podstate robia len jedno: mlčia o výstave.

Šarlatán samozrejme predpokladá, že Marionovi sa jeho nové práce nepáčia a mlčanie mu ide pomaly na nervy, čo Marion vycíti, dokonca tomu rozumie, keďže niekedy sú roly vymenené, a to pri tomto istom stolíku – keď sa mlčí o jeho bábkach. Myslí si: No tak už konečne prehovor! Nie je príjemné vysloviť kritiku. Človek sa obáva, že druhému ublíži; do istej miery to aj spraví, a predsa by to bolo nevyhnutné, myslí

si Marion, a dokonca by sa to dalo spraviť, keby sme jeho prácu pozitívne ohodnotili, čo i len raz, niekde. Prirodzene, to je takmer nemožné, keďže človek musí všetko, čo šarlatán robí, odmietnuť; dokonca aj jeho úsilie, jeho ciele. Marion raz vyjadril názor na jeho akvarel – iste by sa dali nájsť rôzne spôsoby, ako vysloviť momentálny odmietavý postoj prijateľným spôsobom.

„Mimochodom,“ mohol by povedať Marion, „práve som videl vaše nové práce –.“

A mohol by mu ponúknuť cigaretu.

„Čo sa má týka, tak musím priznať, že sa mi viac páčia vaše malé akvarely. Zaujímalo by ma, ako ich hodnotíte vy. Spomínam si predovšetkým na jeden –.“

To by ešte bolo znesiteľné. Hoci to nemožno označiť za spevy anjelské... Ale Marion mu len ponúkne cigaretu a čo je sotva znesiteľné, je absolútne mlčanie, je neprirodzené, krčovité, a šarlatán trpí, lebo sa bojí bolesti, ktorú pozná, bolesti, ktorú spôsobuje každé odmietnutie, predovšetkým však opodstatnené odmietnutie. Vlastne ho trápi to, že Marion považuje ich vzťah za vratký most, ktorý nemožno zaťažiť ani len drobnou bolidkou; za vzťah, ktorému sa darí len v špalieri pochváľ, a potom je tu ten náhly strach, keď človek zistí, že je osamelejší, než si ešte len pred chvíľou myslel – tentoraz sa zmocní šarlatána.

Medzitým zmizne aj slnko – Marion rozpráva o Treborovej. Prečo? Len aby nepočul, ako mlčí. Čím dlhšie totiž mlčí, o to ťažšie sa vyhne ďalšiemu podozreniu: čo ak Marion nemôže práve zhliadnutú výstavu úprimne odmietnuť, lebo by sa náhle ukázalo ako neúprimné jeho Áno vyslovené o iných, starších prácach. Onen malý akvarel, ktorý sa mu viac páčil, neexistuje. Hoci ho vtedy chválil. Spomína si na to veľmi zreteľne; ale bola to možno lož, ktorú si uvedomuje až teraz, teraz, keď by mal na nej stavať, a zjavne nie je medzi nimi nič, na čom by sa dalo stavať, nič, len táto lož –

Potom však:

Prečo sa rozprávajú o všetkom inom; o Bohu a svete, pričom sa navzájom ponúkajú cigaretami; prečo spolu súdia iných ľudí?

A ešte jedna vec! Aj mlčanie, či chceme, alebo nie, sa stáva výpoveďou, ktorá je v podstate nesmierne arogantná. Človek zamlčiava svoj úsudok, lebo ho vlastne považuje za rozsudok smrti, bezpodmienečný a platný do takej miery, že nenecháva úbohému šarlatánovi, ktorého

obrazy sa nám nepáčia, ani štipku nádeje na súd vyššej inštalácie. Neberieme svoj názor príliš vážne? V každom prípade, myslí si Marion, bolo by lepšie voľačo povedať.

Ale ako?

Po lete

Predsa len mi neschádza z mysle jeden let nad Alpami, ktorý vo mne zanechal po počiatocnom rozochvení istú prázdnotu. Od môjho posledného letu, vtedy som mieril z Bosporu do Grécka, už uplynulo štrnásť rokov. Sotva sme sa ocitli vo vzduchu, zaplavili ma ako prvé spomienky, zasypané príbehmi, ktoré som o ňom rozprával. Opakovane som ich prehrával, ako platňu, až kým som si pamätal len vlastné slová, nie však samotný zážitok; hučanie motorov, ktoré sa stáva takmer tichom a ktoré nás zvláštne delí od všetkého, čo vidím, k tomu krídlo nehlučne sa kolísajúce nad poliami a strechami, tu i tam malá vzdušná diera, to stačí: zatiaľ čo práve letíme ponad zem, ktorá je nám najbližšia, mohli by sme rozprávať o Čiernom mori, ako prvýkrát, o Dardanelách, o Tróji, o hodine nad bezbrehým morom; za anekdotickým ustrnutím, ktorému podliehajú takmer všetky naše spomienky, všetko je ešte prítomné...

Pohľad na jazero:

Biele plachtičky vyzerajú, akoby ich niekto poukladal na tabuľku skla, voda nie je ako nosná masa, dovidieť na zelenú plytčinu, a vôbec, je to, akoby sme sa na ňu pozerali cez röntgen – spomínam si na potopenú vojnovú loď, ktorú sme vtedy videli pod hladinou v Dardanelskej úžine; – tu je predovšetkým okraj alpského zlepenca, ktorý možno sledovať, oná prudká strmina, ktorá sa stala nejednému neplavcovi bez varovania osudnou; úhľadné záhradky pôsobia takmer smiešne, ich majitelia sa domnievajú, že bývajú pri čírej vode; z výšky sa ukazuje, že bývame pri divočine z bahna a popínavých rastlín, mútnej ako sny, čelíme jej bezmocne a nič netušiac ako nášmu podvedomiu. Röntgenovým pohľadom častujeme aj pevninu: okrovo bledé alebo čierne kresby na poliach, ktoré vyzerajú ako tajné písmo. Čiastočne ide o staré korytá riečok, ktoré sa dajú poľahky prečítať, ostatné ostáva tajomstvom. V Anglicku, ako som sa dopočul od jedného kolegu, takto